

Список використаних джерел

1. Ожегов С. И. Словарь русского языка; под ред. Н. Ю. Шведова. 23-е изд., испр. М.:Русский язык, 1991. 1128 с.
2. Белкин Р. С. Курс советской криминалистики. М., Т. 3.1979. 325 с.
3. Матусовский Г.А. Судебная экспертиза в методике расследования хищений / Криминалистика и судебная экспертиза. 1984. Вып. 29. С. 48–54.
4. Адвокат: журнал (№ 9, 2010 р.). К.: Прецедент, 2011. 48 с.
5. Призначення експертизи та питання, які ставляться перед експертом. URL: <https://www.osmark.com.ua>.
6. Адвокат: журнал (№ 4 (103), 2009 р.). К.: Прецедент, 2009. 59 с.

Терешкевич Наталія Дмитрівна,

головний судовий експерт сектору мистецтвознавчих та психологічних досліджень відділу мистецтвознавчих, психологічних досліджень та досліджень об'єктів інтелектуальної власності лабораторії досліджень у сфері інформаційних технологій ДНДЕКЦ МВС України

ЗАЛУЧЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТІВ-ПСИХОЛОГІВ У ПРОЦЕС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ

Розслідування злочинів проти статевої недоторканності дітей нерідко вимагає використання спеціальних психологічних знань, що зумовлено специфікою самих протиправних дій та об'єкта посягання, тобто дитини. Оскільки тема злочинів проти статевої недоторканності відноситься до розслідування кримінальних правопорушень, порядок використання спеціальних знань буде розглядатись через призму кримінально-процесуального законодавства. Наведена нижче інформація ґрунтується виключно на практичному досвіді судових експертів-психологів Експертної служби МВС та не враховує досвід експертів, які не є працівниками державних установ у галузі експертної діяльності.

В КПК передбачено два процесуальні статуси фахівця під час використання його спеціальних знань: спеціаліст та експерт. Також законодавець передбачив участь психолога при проведенні слідчих дій за участю малолітніх та неповнолітніх осіб.

Для того, щоб достеменно з'ясувати роль експерта-психолога, необхідність його залучення до слідчих дій за участі дитини, об'єм, специфіку його знань та його завдання, необхідно визначити різницю між судовим експертом та спеціалістом.

Відповідно до ст. 69 КПК експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з

питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань [1]. Судовим експертом державної спеціалізованої установи відповідно до ЗУ «Про судову експертизу» може бути фахівець, який має відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшов відповідну підготовку та отримав кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності [2].

Відповідно до ст. 71 КПК спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок [1].

З наведеного випливає, що судовий експерт-психолог, який має право на проведення відповідної експертизи має бути носієм спеціальних знань, пройти підготовку та атестацію відповідно до ЗУ «Про судову експертизу», тобто передбачається, що такий фахівець є висококваліфікованим спеціалістом, який пройшов підготовку і здатний виконувати вузькопрофільне коло спеціальних завдань (тобто проведення судових експертиз). Вказане істотно звужує перелік осіб, які, відповідно до наведених вимог, можуть виступати судовими експертами в кримінальному провадженні.

Вимогою до спеціаліста є лише володіння спеціальними знаннями та навичками, що суттєво розширює перелік осіб, які можуть мати процесуальний статус спеціаліста.

Розглянемо принципову різницю між експертом та спеціалістом в кримінальному провадженні на прикладі участі психологів в провадженнях, де потерпілими або свідками є діти.

Відповідно до ст. 226, 227, 354 КПК, слідчі дії за участю малолітньої або неповнолітньої особи проводяться у присутності законного представника, педагога або психолога [1]. Розглянемо доцільність залучення судового експерта-психолога та фахівця-психолога при проведенні слідчих дій за участю дітей.

Судовий експерт-психолог, звісно, може приймати участь як психолог в слідчих діях за участю дітей, оскільки, без сумніву, має володіти відповідними навичками та знаннями. Однак, відповідні навички та знання, необхідні для участі у проведенні слідчої дії за участі дитини, не є виключною прерогативою судового експерта-психолога, оскільки є цілком доступними для опанування спеціалістами-психологами за умов наявності у них вищої психологічної освіти.

Крім того, участь психолога в слідчій дії, яка не має на меті складання висновку експерта, у більшій мірі співвідноситься з процесуальною роллю спеціаліста, ніж експерта.

Вище було зазначено, що перелік осіб, які можуть мати статус судового експерта є обмеженим. Експерт може виконувати роль супроводу слідчих дій за участю дітей. Водночас, фахівець також може виконувати психологічний супровід слідчих дій, але не може мати статус експерта, і, відповідно виконувати експертні завдання. При

цьому, як згадувалось вище, кількість фахівців є набагато більшою, ніж кількість експертів.

Виходячи із зазначеного, розглянемо можливість залучення експертів-психологів до проведення слідчих дій за участю дітей. В експертних установах України існує обмежена кількість судових експертів-психологів, які наявні не у кожній області країни і у випадку їх залучення для проведення кожного допиту чи слідчого експерименту, чи упізнання за участю дитини, цілком ймовірно, виникне колапс судово-експертної діяльності у галузі психології, оскільки штат експертів психологів зорієнтований на виконання судових експертиз, а не супроводження повсякденних слідчих дій.

Враховуючи обмежену кількість осіб, які можуть бути експертами, їх підготовленість та фахову спрямованість саме на проведення експертної діяльності, залучення їх до супроводу слідчих дій, як загальноприйнятої практики, є недоцільним. Натомість, такий супровід можуть виконувати інші фахівці, які мають фахову освіту і кількість яких не є настільки обмеженою, як кількість експертів. Маються на увазі, наприклад, психологи дошкільних, шкільних та вищих навчальних закладів, психологи, закріплені при райвідділах Національної поліції, а також психологи, які займаються приватною практикою тощо.

Виходячи із зазначеного, при розгляді проблеми залучення експертів-психологів для участі у слідчих діях очевидним є наступне:

супроводження процесуальних дій, відповідно до КПК, є завданням не експерта, а спеціаліста, яким, відповідно до вимог, може бути набагато ширше коло осіб;

на підготовку експерта держустанови необхідно набагато більше ресурсів та часу, ніж на підготовку спеціаліста, тож залучення судових експертів-психологів в проведення буденних слідчих дій за участю дитини призведе до нерационального використання навичок та знань цих експертів, а також до колапсу виконання судової психологічної експертизи державними експертними установами, оскільки їх штат розраховано на забезпечення виконання функцій саме експерта.

Сьогодні реалії показують, що раціональним рішенням використання психологічних знань при проведенні слідчих дій за участю дитини є залучення спеціаліста, а не експерта-психолога. Однак, окрім формальних вимог КПК до такого фахівця, є вимоги неформальні, які на сьогоднішній день не зазначені в жодних нормативно-правових актах. Мова йде про те, що необхідною умовою ефективною участі фахівця-психолога у допитах є наявність у нього відповідних спеціальних навичок, які передбачають вміння підбирати учасників слідчої дії (вік, стать тощо) відповідно до ситуації, здатність їх консультувати щодо особливостей проведення слідчої дії за участю дитини, навички встановлення психологічного контакту з дитиною тощо. При цьому принцип роботи психолога, якого залучають до

слідчої дії, має полягати у максимальному зниженні психотравмування дитини внаслідок проведення з нею слідчої дії.

Не кожен психолог має відповідні уміння та досвід, що є суттєвою прогалиною в питанні забезпечення найменшої психотравматизації дитини під час її участі в слідчих діях. Для забезпечення можливості набуття психологами спеціальних навичок супроводу слідчих дій за участю дітей необхідно створити відповідні умови, наприклад, розробити єдині практичні рекомендації, які мають ґрунтуватись на теоретичних засадах і практичному досвіді, та зробити їх доступними для опанування фахівцями-психологами, наприклад у вигляді навчальних семінарів чи майстер класів, або у вигляді посібника з детальними рекомендаціями щодо проведення слідчих дій. Невід'ємною частиною процесу поширення серед фахівців-психологів таких спеціальних навичок мають стати заходи з метою їх популяризації. Такими заходами, наприклад, може бути введення механізмів заохочення участі психологів у супроводі слідчих дій, як матеріальних (грошової компенсації за участь у слідчій дії), так і соціальних (наприклад підвищення статусу і престижу їх діяльності серед колег та інших громадян) тощо.

Повертаючись до участі експерта-психолога в процесі розслідування злочинів проти статевої недоторканності дітей слід згадати його основне завдання, а саме – проведення психологічної експертизи, тобто дослідження психічних явищ і процесів на основі спеціальних знань у галузі психології з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [3]. Тобто в ситуації, коли необхідна констатація певних психологічних явищ у висновку експерта – необхідне проведення саме експертизи, а не залучення фахівця для участі у слідчій дії.

В цьому випадку експерт проводить дослідження дитини із використанням психодіагностичних методів, обробляє результати та оформлює їх відповідним чином. Тобто участь в слідчій дії фахівця завершується разом із завершенням слідчої дії, натомість робота психолога-експерта є тривалішою, оскільки експерту необхідний час для підготовки до дослідження, створення умов для його проведення, аналізу, інтерпретації та узагальнення результатів. Результатом діяльності експерта-психолога є висновок експерта, який, відповідно до ст. 84 КПК є доказом у кримінальному провадженні.

В кримінальних провадженнях щодо злочинів, вчинених проти статевої свободи та статевої недоторканності неповнолітніх, експертів-психологів доцільно залучати для надання висновку щодо такого орієнтовного переліку питань:

Чи наявні психологічні ознаки переживання дитиною психотравмувальної ситуації? Якщо наявні, то в чому вони проявляються?

Коментар до питання. Психологічна експертиза не може констатувати або заперечувати факт статевого злочину щодо дитини,

оскільки встановлення такого факту входить в компетенцію слідчих органів та суду. Але психологічна експертиза може встановлювати психологічні особливості стану дитини, які можуть бути притаманні для переживання психотравмальної ситуації, в тому числі внаслідок перебування у ситуації сексуального насилля. Якщо в стані дитини наявні ознаки переживання психотравмальної ситуації і ці ознаки можуть мати причинно-наслідковий зв'язок зі злочинами проти статевої недоторканності дитини, психолог вказує це при відповіді на питання.

Чи спроможна дитина з урахуванням її вікових особливостей, емоційного стану, індивідуально-психологічних властивостей, рівня розумового розвитку та умов мікросоціального середовища (залежність, погроза, омана тощо) сприймати обставини, що мають значення у справі, і давати про них відповідні показання?

Коментар до питання. Під час дослідження психолог розкриває індивідуально-психологічні особливості дитини та особливості її взаємодії з оточенням, що необхідно для аналізу ймовірності впливу інших осіб на свідчення дитини та її загальної спроможності відтворити об'єктивну дійсність.

Які психологічні особливості відтворення подій дитиною?

Коментар до питання. Це питання є психологічним аналогом питання про щирість/брехню дитини щодо повідомлюваної інформації.

У дитини, яка перебувала в ситуації сексуального насилля, внаслідок вікових особливостей не завжди можливо діагностувати ознаки психотравмування. Тому відповідь на вказане питання може виявити наявність/відсутність ознак переживання дитиною злочину проти її статевої недоторканності навіть при відсутності явних ознак психотравмування дитини внаслідок цього.

При відповіді на вказане питання психолог визначає, чи відповідає відтворення дитиною ситуації злочину (тобто розповідь про злочин) її віковим та індивідуально-психологічним особливостям, психологічним закономірностям відтворення пережитої події. Психолог також досліджує емоційне ставлення дитини до пережитої події та ймовірність конструювання дитиною показів, наприклад, через залежність від дорослих або через інші мотиви.

Чи здатна дитина, виходячи з рівня її розумового розвитку, індивідуально-психологічних особливостей і емоційного стану, правильно розуміти характер та значення вчинених з нею дій та здійснювати опір?

Коментар до питання. Вирішення цього питання є актуальним за необхідності визначення психологічної підстави безпорадного або уразливого стану.

Список використаних джерел

1. Кримінально-процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Про судову експертизу : Закон України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
3. Методика судово-психологічної експертизи (загальна частина) / [Ковальов К. М., Костюк С. І., Роль А. В., Терешкевич Н. Д., Бабенко О. О., Белічко А. М.]. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2018. 37 с.

Тичина Дмитро Михайлович,

старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ № 1 Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник;

Посудевський Ілля Валерійович,

здобувач ступеня вищої освіти магістра Національної академії внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДИТИНИ

Розширення процесу європейської інтеграції України потребує втілення у правоохоронну практику визнаних світовим товариством стандартів захисту прав і свобод людини. Передусім це стосується дітей, які унаслідок психологічної, соціальної та особистісної незрілості, залежності від дорослих, недостатнього життєвого досвіду та багатьох інших чинників найменш захищені перед небезпеками, зокрема виявами сексуального насильства (за даними ЮНІСЕФ, кожна п'ята дитина в Європі стає жертвою сексуального насильства) [1].

Злочини проти статевої недоторканості дитини як підгрупа злочинів, передбачених розділом IV Особливої частини КК України, охоплює суспільно небезпечні діяння у формі активних дій, що мають насильницький або ненасильницький характер, завдають шкоду нормальному фізичному та моральному розвитку дитини, яка усвідомлює суспільно небезпечний характер цих дій або не здатна його усвідомити унаслідок перебування у статево незрілому віці чи з інших причин. Залежно від того, чи застосовується під час вчинення злочинів проти статевої недоторканості дитини фізичне та (чи) психічне насильство, їх можна поділити на дві групи: «насильницькі» злочини (ст. 152–154 КК України); «ненасильницькі» злочини (ст. 155, 156 КК України). Головним безпосереднім об'єктом цих злочинів є статева недоторканість дитини, тобто абсолютна заборона вступати в сексуальні контакти з особою, яка не є носієм статевої свободи,